

TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ ÖNCÜLERİNDEN ŞEFİK HÜSNÜ'NÜN MOSKOVA'YA GÖNDERDİĞİ RAPOR ÇERÇEVESİNDE, İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE KOMÜNİZM*

COMMUNISM IN TURKEY DURING THE SECOND WORLD WAR WITHIN
THE FRAMEWORK OF THE REPORT SENT TO MOSCOW
BY ŞEFİK HÜSNÜ ONE OF THE PIONEERS OF THE COMMUNIST PARTY
OF TURKEY

Serhat SİPAHİ**

ÖZ

Türkiye’de komünizm, Osmanlı Devleti’nin son dönemleriyle birlikte adını duyurmaya başlasa da, asıl etkisini Milli Mücadele döneminde gösterebilmiştir. Bu dönemde verilen bir kurtuluş mücadelesi ortamının ve Sovyet Rusya ile geliştirilen olumlu ilişkilerin, komünist faaliyetlere ve partilere alan açtığını görmekteyiz. Ancak Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasıyla birlikte komünistlere yönelik olan baskı artırılmış ve tutuklamalarla birlikte kadro güçleri zayıflatılmıştır. Bu yoğun baskı ortamı komünistleri, yeraltına inerek gizli faaliyetler sürdürme mecburiyetine itmiştir. 1930’lu yıllar boyunca etkinliği sınırlı kalan komünizm, İkinci Dünya Savaşı öncesinde alınan yeni kararlarla, geleneksel örgütlenme biçimlerinden ayrışarak, devlet aygıtlarına entegre bir faaliyet dönemine girecektir. Böylelikle komünizm, savaşın başlarında Türkiye Komünist Partisi liderlerinden Şefik Hüsnü’nün Türkiye’ye dönmesine kadar daha pasif bir halde kalacaktır.

* Bu makale 05.11.2021 tarihinde dergimize gönderilmiş; 06.11.2021 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 16.11.2021 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiş ve 31.12.2021 tarihinde yayınlanmıştır. Bu çalışma yazarın hazırladığı doktora çalışmasından geliştirilmiştir.

Makaleye atf şekli; Serhat Sipahi, Türkiye Komünist Partisi Öncülerinden Şefik Hüsnü’nün Moskova’ya Gönderdiği Rapor Çerçevesinde, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Komünizm, *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Sayı: 1-2 (2021), Karabük 2021, s. 111-133.
ISSN 2791-9900/e-ISSN 2822-2253, DOI: 10.7596/abbad.31122021.005

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Anabilimdalı, Ankara, serhat.sipahi@hbv.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-0672-5534

Savaş yılları boyunca Türkiye’de komünizm, Sovyet Rusya’nın takındığı pozisyonlarla eşgüdüm halinde siyaset geliştirmiştir. Başlarda daha pasif bir politika izlenirken, savaşın sonlarına doğru Sovyet Rusya’nın lehine dengelerin değişmesiyle daha etkin bir faaliyet dönemine geçilmiştir. Bu hareketlilik, komünist tutuklamalarını beraberinde getirmiş olsa da, savaş sonrası dönemde komünizm her alanda siyasetini geliştirme gayreti içinde olacaktır. Bu dönemde, 1946’da Şefik Hüsnü’nün evinde ele geçirilen ve Moskova’ya gönderilmek üzere hazırlandığı anlaşılan bir rapor bulunmuştur. Bu rapor, Türkiye Komünist Partisi’nin, İkinci Dünya Savaşı’ndaki durumuna yönelik önemli bilgiler içermekteydi. Çalışmamızda, bu önemli rapor çerçevesinde komünizmin, savaş yıllarında Türkiye’deki niyet ve faaliyetlerinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Komünizm, Türkiye Komünist Partisi, İkinci Dünya Savaşı, Şefik Hüsnü.

ABSTRACT

Although communism came to be known in the last periods of the Ottoman Empire in Turkey, it was able to show its real impact during the National Struggle period. It is observed that the atmosphere of the liberation struggle and the positive relations developed with Soviet Russia during this period opened space for communist activities and parties. However, after the victory in the War of Independence, the pressure on the communists was increased and their strength were weakened with the arrests of its supporters. This intense oppression forced the communists to go underground and carry out secret activities. Communism, whose effectiveness was limited during the 1930s, diverged from traditional forms of organization with the new decisions taken before the Second World War and entered a period of activity integrated into state institutions. Thus, communism would remain more passive until the return of Şefik Hüsnü, one of the leaders of the Turkish Communist Party, to Turkey at the beginning of the war.

During the years of war, communism developed politics in coordination with the positions of Soviet Russia in Turkey. While a more passive policy was followed at the beginning, towards the end of the war, a more active period of activity started with the change of balances in favour of Soviet Russia. Even though this activity brought about communist arrests, communism in the post-war period would try to develop its politics in every field. In 1946, a report was seized in the house of Şefik Hüsnü which was to be sent to Moscow. This report contained important information about the situation of the Communist Party of Turkey in the Second World War. In our study, it is aimed to reveal the intentions and activities of communism in Turkey during the war years within the framework of this important report.

Keywords: Communism, Communist Party of Turkey, World War II, Şefik Hüsnü

Giriş

Avrupa'da 19. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlanan sosyalist hareketler ve örgütlenmeler, Osmanlı Devleti'nde ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir takım işçi hareketleri ve işçi cemiyetleri halinde görülmeye başlanmış; bunlar da sosyalizmden etkilenmekle beraber daha çok işçi çıkarlarına odaklı örgütlenmeler olarak kalmışlardır. II. Meşrutiyet dönemi ile yani 1908'den itibaren, fikir ve basın hürriyetlerinin artmasıyla Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde toplumsal ve fikrî hareketliliklerin artmaya başladıkları görülmüştür.¹ Özellikle azınlıkların başı çektiği bu süreçte Osmanlı toplumunda sosyalizm fikirleri yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. 1910 yılına gelindiğinde, sosyalist anlamda kurulan ilk örgüt *Osmanlı Sosyalist Fırkası* olmuştur.² Bu fırka mensuplarının ve fırka başkanı Hüseyin Hilmi'nin³ sürgüne gönderilmesinden Mondros Mütarekesi'ne kadar, siyasi alanda bir varlık gösteremeyen kurulmuş birkaç parti dışında, ciddi anlamda bir sosyalist hareketlenme gelişmemiştir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Hüseyin Hilmi İstanbul'a gelerek, 1919 Şubatında *Osmanlı Sosyalist Fırkası*'nı, *Türkiye Sosyalist Fırkası* ismiyle tekrar faaliyete geçirmiştir.⁴ Sosyalist fikir ve faaliyetlerde öncü bir etkisi olsa da, 1922 yılında Hüseyin Hilmi'nin ölümüyle parti siyasi hayattan silinmiştir.⁵ Mütareke döneminin diğer bir sosyalist partisi ise 1919 yılı Eylül ayında Şefik Hüsnü Değmer⁶ liderliğinde faaliyete geçirilen

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Anabilimdalı, Ankara, serhat.sipahi@hbv.edu.tr

¹ Fethi Tevetoglu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967, s. 15.

² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: I*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s. 248-249. Bu fırka ve yayınları için bkz. Selçuk Gürsoy, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

³ Hüseyin Hilmi (?-1923): İzmirlidir ve burada bir süre sivil polis veya kanun neferi olarak çalışmış, Hürriyetin ilanından bir yıl önce Serbest İzmir gazetesini çıkarmaya başlamıştır. (Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, Pınar Yayınevi, İstanbul 1964, s. 83-84)

⁴ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925 Cilt I*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1967, s. 70.

⁵ İlhan Akdere – Zeynep Karadeniz, *Türkiye Solu'nun Eleştirel Tarihi I*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 1994, s. 31.

⁶ Şefik Hüsnü Değmer (1887-1959): Selanik'te doğdu, Paris'te Fen ve Tıp Fakültelerini bitirdi. İstanbul'a döndüğünde, 1919 yılında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'nin yayın organı da olan Kurtuluş dergisini çıkardı. Bu dergi sonrası Aydınlık dergisini yayınladı. Birçok defa tutuklandı. 1929 yılı sonrası Almanya'ya oradan da Paris'e gitti. 1928-1935 yılları arasında III. Enternasyonal'in sorumlusu olarak Komintern Yürütme Komitesi üyesi görevinde bulundu. 1939'da Türkiye'ye döndü ve 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kurdu. Aynı yıl partinin kapatılmasıyla tutuklandı ve 1950 affıyla hapisten çıktıktan kısa bir süre sonra 1951 tevkifatı ile tekrar tutuklandı. Beş yıl kadar hapse mahkum oldu. Hapishane hayatı sonrası sürgüne gönderildiği Manisa'da 1959'da hayatını kaybetti. (İnönü Alpat, *Popüler Türkiye Solu Sözlüğü: Solun Yüzyıllık Öyküsü*, Mayıs Yayınları, İzmir 2003, s. 256; Aclan Sayılan,

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi (T.İ.Ç.S.P.)'dir.⁷ Partinin yayın organı olan *Kurtuluş* dergisinin yayınlanmasına ara verilince, 1921'de *Aydınlık* dergisini çıkarmaya başlamışlardır.

Şefik Hüsnü ile T.İ.Ç.S.P. kurucu üyelerinden Sadrettin Celal, 1922 tarihinde Komintern'in⁸ III. Kongresi'ne Türkiye Komünist Partisi (T.K.P.) delegeleri olarak katıldılar.⁹ Bu iki isim 1923'de Türkiye'ye döndüklerinde, devam eden T.İ.Ç.S.P. çalışmaları yanında gizli hücre faaliyetlerine de giriştiler.¹⁰ Ancak 1923 yılında başlayan tutuklamalar neticesinde Şefik Hüsnü ile Aydınlik grubu ilerleyen süreçte parti çalışmalarını durdurmak durumunda kalmıştır.

Milli Mücadele dönemi, sosyalist faaliyetlerin gelişimine elverişli bir ortam yaratmıştır. Bu ortamın oluşmasında Milli Mücadelenin yönetici kadroları ile Sovyet Hükümeti arasındaki ilişkiler oldukça etkili olmuştur.¹¹ Komünist fikirler Anadolu'da yeterince karşılık bulmazken, verilen kurtuluş mücadelesinde Sovyet Rusya'nın vereceği destek önemliydi. Bu anlamda Mustafa Kemal Paşa, ortada duran bu siyasi gerçeklikten kopmadan, Sovyet Hükümeti ile dengeli bir ilişki yürütmüştür. Sovyet sistemini ve orada yaşanan gelişmeleri her zaman yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa, sosyalist hareketliliği, kendi milli siyasetlerine etkileri bakımından değerlendirmiştir.¹² Sovyet Rusya ile 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile iki ülke arasındaki ilişkiler güçlense de, Sovyet Rusya'nın sürekli olarak Türkiye'ye komünizmi sokmaya çalışması

Ansiklopedik Marksist Sözlük, Otağ Yayınları, İstanbul 1976, s. 54-5; Atilla Akar, *Bir Kuşağın Son Temsilcileri "Eski Tüfek" Sosyalistler*, İletişim Yayınları, İstanbul 1989, s. 14-16.) Daha geniş bilgi için bkz. Erden Akbulut, Dr. Şefik Hüsnü Deymer: *Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2010.

⁷ "Şefik Hüsnü ve arkadaşları tarafından kurulan bu parti denilebilir ki Türkiyemizde resmen kurulmuş açık ve aleni ilk komünist partisidir." İlhan Darendelioğlu, *Türkiyede Komünist Hareketleri Cilt I*, Toprak Dergisi Yayınları, İstanbul 1962, s. 12.

⁸ Komintern, 3. Enternasyonal olarak da bilinen *Komünist Enternasyonalî*'nin kısa ismidir. Bu kongredeki fikir doğrultusunda, Komünist Enternasyonalî, farklı ülkelerdeki ulusal komünist partilerinin, tek bir dünya partisi çatısı altında bir araya gelmeleri demektir. (Adnan Kınay, *Dünya Komünist Partilerinin İçyüzü*, Emniyet Genel Müdürlüğü Önemli İşler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1967, s. 20-21.)

⁹ T. K.P. delegesi olarak katıldığı bu kongre sonrası Şefik Hüsnü, Moskova için en güvenilen komünistlerden biri haline gelmiştir. Türkiye'den Moskova'ya gitmek isteyen birçok komünist isme aracılık etmiştir. (İlhan Darendelioğlu, a.g.e., s. 29.)

¹⁰ Mahmut İhsan Özgen, *TKP ve Organize Gençlik Hareketleri*, 14 Mayıs Vakfı Yayınları, İstanbul 1982, s. 32.

¹¹ Mete Tunçay, a.g.e., s. 95.

¹² Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Çan Yayınları, İstanbul 1962, s. 149.

ve Türkiye’de de komünistlere çok fazla alan açılmaması gibi meseleler halen iki tarafın da önlerinde durmaktadır. Sovyetler ile ikili ilişkilerin bu ortamı içinde Anadolu’da birçok sosyalist parti de gelişme imkanı bulabilmiştir.¹³ Bunlardan ilki *Yeşil Ordu* hareketidir.

Ankara’daki ilk komünist örgütlenme olan *Yeşil Ordu* cemiyeti, Milli Mücadele’nin gerekliliğine halkı inandırmak için, Mustafa Kemal Paşa’nın da onayıyla kurulmuştu.¹⁴ Zamanla örgüt içinde komünist fikirlerin daha çok Rusya ekseninde belirlendiğinin görülmesi¹⁵ ve sonradan Çerkes Ethem’in bu örgüte katılması¹⁶ üzerine Mustafa Kemal Paşa’nın girişimleriyle Yeşil Ordu cemiyeti 29 Eylül 1920’de kesin olarak feshedilmiştir.¹⁷

Diğer bir komünist örgütlenme, Ankara ve Eskişehir’de kurulan *Türkiye Komünist Partisi* diye bilinen örgüttür.¹⁸ Bu örgütün, Mustafa Suphi’nin¹⁹ Bakü’de kurmuş olduğu T.K.P.’nin bir Anadolu örgütlenmesi olarak düşünmüş olduğu ve Sovyet Rusya ile güçlü bir ilişkisi olduğu görülüyordu. Örgütün en önemli ismi Ankara Hükümetinin ilk resmî Sovyet temsilcisi Şerif Manatov’dur.²⁰ Anadolu’da ve Ankara’da Bolşevik devrimle alakalı konferanslar veren ve Mustafa Kemal Paşa ile de görüşen Manatov’un, açıktan Bolşevik ihtilali lehindeki propagandaları, Ankara Hükümetince zararlı sayılarak kendisi sınır dışı edilmiştir. Bunun üzerine daha legal ve kurumsal bir çizgide propaganda yapmak isteyen T.K.P. üyeleri yeni bir parti kurmaya karar vererek, Ankara Hükümeti’nin müsaadesiyle 7 Aralık 1920’de T.K.P.’nin devamı niteliğindeki *Türkiye Halk İştirâkiyun Fırkası*’nı (T.H.İ.F.) kurmuşlardır.²¹ T.H.İ.F.’nin birkaç

¹³ Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 105-106.

¹⁴ Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 146.

¹⁵ Ahmet Güner, Vecdi Bürün, *Sosyalizm İhaneti*, Sırdaş Yayınevi, İstanbul 1976, s. 126-127.

¹⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk Cilt: II (1920-1927)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 467-471.

¹⁷ Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁸ “Gizli” ya da “Haff” Türkiye Komünist Partisi olarak adlandırılır. T.K.P. Birinci Sekreteri Zeki Baştumar, partinin kuruluş tarihini, 14 Temmuz 1920 olarak söylemiştir. (“*Türkiye Komünist Partisi Birinci Sekreteri Yakub Demir yoldaşın konuşması*”, *Yeni Çağ*, Sayı: 9, Eylül 1965, s. 761.)

¹⁹ Mustafa Suphi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Rüstem Aziz (Der.), *Mustafa Suphi’ler: Şahsi Dosyası, Değerlendirmeler, Anımlar*, Sosyal Tarih, İstanbul 2009; Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK, Ankara 1997.

²⁰ Şerif Manatov, St. Petersburg Politeknik Enstitüsü’nde ve İstanbul’da okudu. 1917 başlarında Manatov sağ kanat bir milliyetçi idi. Aynı yıl daha sonraları Bolşeviklerin tarafına geçti. 1918 Ocağında Stalin tarafından Müslüman işleri merkez komitesi başkan yardımcılıklarından biri ile ödüllendirildi. 1919’da T.K.P.’nin kuruluşuna yardım için Ankara’ya gönderildi ve sonrasında da sınırdışı edildi. (Alexandre Bennigsen, “Marksizm Veya Panislâmizm Temmuz 1918, Sivil Savaşın Başlangıcında Milliyetçi Tatar Komünistleri Ve Rus Bolşevikleri”, (çev. Cezmi Eraslan), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, İstanbul 1994, s. 149.)

²¹ Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 185.

yerde verdiği konferanslar dışında yaptıkları hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, İstiklal Mahkemesi bu fırkanın Çerkez Ethem’le işbirliği yaparak “hükümeti devirmek” niyetinde olduğunu iddia etmiştir.²² Çok geçmeden Rauf Bey Hükümeti, T.H.İ.F.’ni da kapattırılmış ve üyeleri hakkında da “casusluk” iddiasıyla soruşturma açtırmıştır. Komünist örgütlenme açısından şimdiye kadarki en sistemli yapıda olan T.H.İ.F., bundan sonraki komünist teşkilatlanmalar için örnek oluşturmuştur.²³

Anadolu’daki komünist akımın güçlendirilmesi faaliyetleri ve Milli Mücadelede ihtiyaç duyulan Sovyetlerin yardımı gibi meseleler, Mustafa Kemal Paşa’yı farklı bir noktaya getirmiştir. Moskova ile yapıcı bir ilişkiyi güçlendirebilmek ve aynı zamanda gerçekleşen tüm komünist faaliyetleri kontrol altında tutabilmek için, bir alan belirleme stratejisiyle Mustafa Kemal Paşa, yakın arkadaşlarına (Resmi)²⁴ *Türkiye Komünist Partisi*’ni kurdurmuştur.²⁵ Mustafa Kemal Paşa komünistliğin Rusya’da uygulanmasında dahi netlik bulunmadığını ancak ülkedeki komünist cereyanın milletin, milli mücadelede ihtiyaç duyacağı birlik ve huzuru bozabilecek olması sebebiyle “aklı başında” arkadaşlardan hükümetin bilgisi dahilinde bu partinin kurulduğunu Ali Fuat Paşa’ya bir telgrafında bildirmiş; böylelikle komünizmin yansımalarının halk nezdindeki

Bu fırka ile ilgili geniş bilgi için bkz. Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007.

²² Fethi Tevetoğlu, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’nın, gizli T.K.P.’nin bir devamı olduğunu belirtirek, ikisini bir arada değerlendirmeyi tercih etmiştir. (Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 184.) Mete Tunçay ise iki örgütte de aynı kişilerin yer aldığını kabul ederek, aralarındaki farkın ancak bir terim ayrılığı olabileceğinden hareketle iki partiyi ayrı ayrı değerlendirmeyi uygun bulduğunu belirtmiştir. (Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 177.)

²³ George S. Harris, *Türkiye’de Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975, s. 167.

²⁴ Mustafa Suphi’ye bağlı diğer gizli Türkiye Komünist Partisi ile karıştırılmaması amacıyla, partinin isminin başına, hükümete ait olduğunu belirtmek adına kimi zaman “Resmi” (Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 162.); bir proje şeklinde olduğunu belirtmek adına da “Danışıklı” ya da “Muvazaa” (Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 303.) kelimeleri ile birlikte ifade edilmiştir.

²⁵ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)*, İmge Kitabevi, İstanbul 2008, s. 473.

18 Ekim 1920 tarihinde eski Dahiliye vekillerinden Hakkı Behiç Bey’in genel sekreter olduğu ve yasal bir zeminde kurulan (Resmi) T.K.P.’nin idare heyetinde Fevzi Çakmak, Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Özalp, Refet Bele ve İsmet İnönü gibi çok etkili isimler yer alıyordu. (Orhan Yeniaras, *Atatürk’ün Kurduğunu Türkiye Komünist Partisi ve Kurtuluş Savaşı’nda Sol Hareketler*, Alter Yayıncılık, Ankara 2012, s. 210; Hulusi Turgut (Der.), *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 171.)

karşılığının zamanla daha iyi anlaşılabilceğini belirtmiştir.²⁶ Bir süre sonra parti, Sovyet Rusya ve diğer komünistler tarafından “kitleleri aldatmak amacıyla Türk paşaları tarafından kurulduğu”²⁷ şeklinde değerlendirilmiş ve varlığını ancak birkaç ay devam ettirebilmiştir.

1. Milli Mücadele Sonrası Türkiye’de Komünizm

1922 Ağustos’unda Büyük Taarruz’un zaferle neticelenmesi sonrasında Ankara Hükümeti’nin komünizme karşı tavrı artık daha net ve sert bir kıvama gelmeye başlamıştır. Bu arada Komintern’in III. Kongresi’nden, T.K.P. delegeleri olarak dönen Şefik Hüsnü ile Sadrettin Celal, Aydınlık grubu olarak Türkiye içinde gizli hücre faaliyetlerine devam ediyorlardı. Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nden zaferle çıkılması, bu Aydınlık grubu çevresinde de olumlu karşılanmıştı ancak Ankara Hükümeti için bunların bir önemi kalmamıştır. Nitekim Türkiye’de komünist yapılanmaya dair ilk ciddi tutuklama, 1923 yılında yılında bu grubun 1 Mayısda dağıttıkları bir beyanname üzerine gerçekleşmiştir.²⁸ Hiyanet-i Vataniye Kanunu gereğince yargılanacak olmalarına rağmen, kanunun usulünce yayınlanmamış olmasından hareketle beraat eden sanıklara yönelik yapılan soruşturmalarda, 1919’dan itibaren gizli T.K.P. kadroları ve faaliyetlerine yönelik önemli bilgiler elde edilmiştir.²⁹

1923 tutuklamaları sonrası T.K.P. kadroları tekrar Aydınlık Dergisi çevresinde toplanarak, hücre faaliyetlerine başlamıştı. 1 Mayıs 1925’de yayınladıkları bir beyanname üzerine, İstanbul’daki Aydınlık Grubu, aynı yıl çıkan Şeyh Said İsyanı’nın ardından *Takrir-i Sükûn Kanunu* ekseninde oluşturulan Ankara’daki İstiklal Mahkemesi’ne gönderilmişlerdi.³⁰ Beraat edenlerin yanı sıra 15 yıla varan cezalar alan mahkûmlar, yaklaşık 18 ay sonra bir yasa değişikliği ile getirilen afla serbest bırakılmışlardır.³¹ Bundan sonra, *Takrir-i Sükûn Kanunu*’nun da etkisiyle eski faaliyetlere devam etmek güçleştiğinden, komünizm gizliliği seçerek yeraltına inmek mecburiyetinde kalmıştır.³²

²⁶ General Ali Fuad Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s. 509; İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Ali Sevim (Haz.), *Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri (Bugünkü Dille)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 378-379.

²⁷ Walter Z. Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East*, Routledge and Kegan Paul, London 1961, s. 208.

²⁸ Aclan Sayılğan, *Solun 94 Yılı (1871-1965)*, Mars Matbaası, Ankara 1968, s. 86.

²⁹ Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 385.

³⁰ Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 388. Bu atmosferde Şefik Hüsnü, Nâzım Hikmet ve Hasan Âli (Ediz), daha Nisan ayında Rusya’ya kaçmışlardır. (Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 369.)

³¹ Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 374.

³² İlhan Darendelioğlu, *a.g.e.*, s. 43; George S. Harris, *a.g.e.*, s. 201.

Şefik Hüsnü Değmer’e göre *Takrir-i Sükûn Kanunu*, yeni rejimin karşıtı olanlar için çıkarılmışsa da, komünistler için de kararlılıkla kullanılmaktan çekinilmemiştir. Yine bu hususta tüm dünya işçilerinin bu

1925 tutuklamaları sonrası faaliyetlerini yurtdışından devam ettirmek zorunda kalan T.K.P.'nin dış bürosunun başındaki isim Şefik Hüsnü, Komintern doğrultusunda bir siyaseti tercih ederken; yurtiçindeki kadroların başındaki isim Vedat Nedim Tör³³ ise Türkiye şartlarında faaliyet yapmak eğilimindeydi. Gıyabında mahkum edilen Şefik Hüsnü, 1926 Ekiminde çıkan af ilanıya İstanbul'a dönerek, Komintern kararlarını benimseyecek bir ekibi faaliyete geçirip, Vedat Nedim ve ekibini tasfiye ederek, yoğun bir propaganda hareketine başlamıştı.³⁴ Bu propaganda faaliyetleri kapsamında hazırlanan beyanname ve broşürlere ulaşan İstanbul Emniyet Müdürlüğü, başka şehirlerin de içinde olduğu yeni ve geniş bir tevkifat başlatmıştı.³⁵ Şefik Hüsnü'nün de yakalandığı 1927 tevkifatı ile gizli T.K.P.'nin Moskova bağlantılı yapılanması ve faaliyetleri deşifre edilmişti.³⁶

1927 Tevkifatı sonrası Şefik Hüsnü'nün cezaevine gönderilmesi, Vedat Nedim ile arkadaşlarının parti dışına itilmeleri ve merkez kadrodan bazılarının Moskova'ya gitmesi gibi nedenler, T.K.P.'nin yönetim işleyişini zayıflatmış ve

kanunların komünistlere uygulanmaması ve utanç verici mahkumiyet kararlarının kaldırılması için kararlı bir şekilde baskı yapması gerektiğini de belirtmiştir. (Şefik Hüsnü, *Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmalar*, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1977, s. 23-24.)

³³ Vedat Nedim Tör (1897-1985): Berlin Yüksek Ticaret Okulu'nda doktorasını tamamlayarak 1923 yılında Türkiye'ye dönüş yaptı. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Matbuat Umum Müdürlüğü, Turizm Müdürlüğü, Ankara Radyosu Müdürlüğü ve Ankara Elektrik Şirketi kurumlarında yöneticilik yaptı. 1927 yılında partiden ayrılan Vedat Nedim Tör, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Asaf Belge ve İsmail Hüsrev Tökin ile 1932 ve 1934 yılları arasında 34 sayı olarak çıkan "Kadro" dergisinin kurucuları arasında yerini aldı. 1985'te hayatını kaybetti. (İnönü Alpat, *a.g.e.*, s. 293.)

³⁴ Aclan Sayılğan, *Solun 94 Yılı...*, s. 187-188.

³⁵ İlhan Darendelioğlu, *a.g.e.*, s. 46-47. Bu tevkifat ve mahkeme süreçlerine dair daha geniş bilgi için bkz. Jülide Ergüder (Haz.), *1927 Komünist Tevkifatı (İstanbul Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma)*, Birikim Yayınları, İstanbul 1978; Emel Seyhan Atasoy (Der.), *1928 TKP Davası*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2008.

³⁶ 1927 tevkifatının başlamasında T.K.P. içindeki bölünme oldukça önemli bir etken olmuştur. Vedat Nedim, Şefik Hüsnü'nün Merkez Komitesini hiçe sayarak giriştiği faaliyetleri durdurmak için Emniyet'e ihbarda bulunarak, Şefik Hüsnü'yü yakalattı. Ayrıca T.K.P.'nin Ankara, Eskişehir, Adana, İzmir teşkilatlarını polise bildirdi ve Şefik Hüsnü'nün "Türkiye Komünist Partisi Merkez Heyetine" hitaben yazılmış Moskova'dan gönderdiği mektupla; "Viyanadaki Komitesine" götürülmek üzere kendisine verilmiş Fransızca mektubu da polise verdi. (Aclan Sayılğan, *Solun 94 Yılı...*, s. 188.) Teslim edilen bu mektuplarla birlikte, ele geçirilen başka dokümanlar, T.K.P.'nin Moskova'dan emir ve direktif aldığını doğrulaması sebebiyle Emniyet açısından oldukça önemli olmuştur. (Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 401.)

partiyi giderek daha Moskova'ya bağımlı bir duruma getirmişti.³⁷ Bu süreçte T.K.P. legal alanda yayın faaliyetleri yaparken, diğer alanda gizli hücre örgütünü devam ettirerek bildiri, beyanname dağıtma gibi propaganda faaliyetlerini devam ettirmişti. 1929'da İzmir'de başlayan ve sonrasında İstanbul'da devam eden yeni tevkifatla, birçok tutuklama gerçekleştirilmiş ve yakalanan 35 kişiden 24'ü mahkum olmuşlardı.³⁸

2. İkinci Dünya Savaşı'na Doğru Türkiye'de Komünizm

Ardı ardına gerçekleştirilen bu tutuklamalar, iktidarın komünizme karşı kararlı duruşunun somut yansımaları idi. Böylelikle komünist hareketin alanı oldukça daralmış, birkaç ismin liderliğindeki kadrolar tarafından teşkilatlanma devam ettirilmeye çalışılmıştı. 1930'lu yıllar boyunca komünist kadrolar, eskisinden farklı olarak Nâzım Hikmet³⁹ gibi bazı şair ve romancıların yayınları ile sanat ve edebiyat alanlarında faaliyetlerde bulunarak, daha geniş kitlelere ulaşmayı hedeflemişlerdi.⁴⁰ Ancak Şefik Hüsnü etkisindeki T.K.P. komitesi, Nâzım Hikmet ve çevresine karşı sert bir politika izleyerek kendilerini parti dışı bıraktıklarını ilan etmişlerdir.⁴¹ Bu anlaşmazlık ortamında ara ara tutuklamalar gerçekleştirilse de bunların çoğu Cumhuriyet'in 10. Yıldönümü sebebiyle çıkarılan afla serbest bırakılmışlardı.⁴²

³⁷ Şefik Hüsnü, 17 Nisan 1929'da cezasını çekip tahliye edildikten sonra, Köstence yoluyla Varşova'ya gitti. Bir süre sonra T.K.P.'nin Dış Bürosunun bulunduğu Berlin'e geçti. Alman Hükümeti, Şefik Hüsnü'nün faaliyetlerinin, Türk-Alman münasebetlerini sarsacağı gerekçesiyle, kendisini hudut dışına çıkardı. Şefik Hüsnü, 1939 yılına kadar yurt dışında Paris'te kaldı. 1928-1939 arası T.K.P.'nin başsız kaldığı, Komintern'in doğrudan etkili olduğu, çeşitli liderlik kavgalarının yapıldığı "romantik devir" olarak da adlandırılan karışık bir devir olmuştur. (Aclan Sayılğan, *Solun 94 Yılı...*, s. 191.)

³⁸ Mahmut İhsan Özgen, *a.g.e.*, s. 86-87. Bu tevkifat ve mahkeme süreçlerine dair daha geniş bilgi için bkz. Erden Akbulut (Der.), *1929 TKP Davası*, Tüstav Yayınları, İstanbul 2005.

³⁹ Nazım Hikmet Ran (1902-1963): Selanik'te doğdu. Edebiyatla özellikle de şiirle uğraştı. Bolu'da bir süre öğretmenlik yaptı. Sovyet Rusya'da giderek Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde öğrenim gördü. T.K.P.'nin 2. Kongresi'nde Merkez Komite üyeliğine seçildi. İstiklal Mahkemesi tarafından 15 yıl kürek cezasına mahkum edildi. 1928'den sonra İstanbul'a yerleşti. Resimli Ay dergisinde yazı yazdı. T.K.P. içinde faaliyetlerini sürdürse de parti merkeziyle ayrılığa düştü ve parti içinde muhalif bir hareket örgütledi. Partiden atıldı ve 1932'de muhalif T.K.P.'lilerle birlikte yakalandı. 1933'te af kanunuyla çıktı. 1936'da tekrar tutuklansa da beraat etti. 1938'de Kara Harp Okulu ve Donanma Davası olarak bilinen davalardan dolayı 28 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 1950 affıyla serbest kaldıktan sonra S.S.C.B.'ye gitti. T.K.P. yurtdışı ilişkilerinde görev aldı. Moskova'da öldü. (İnönü Alpat, *a.g.e.*, s. 196.)

⁴⁰ İlhan Darendelioğlu, *a.g.e.*, s. 65-66.

⁴¹ Atilla Coşkun, *Nâzım'ın Siyasal Yaşamı ve Davaları*, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 107-109.

Şefik Hüsnü, emniyetin Nazım Hikmet ve çevresini, T.K.P.'ye karşı kullandığını iddia etmiştir. (Şefik Hüsnü, *a.g.e.*, s. 214-215.)

⁴² Jacob M. Landau, *Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar*, Turhan Kitabevi, Ankara 1979, s. 143.

Türkiye’deki komünist kadroların çatışmalı durumu devam ederken 1935 yılında Komintern’in 7. Kongresi’nde “*faşizme karşı mücadele ve tek cephe*” politikası kararı alınmıştı.⁴³ Bu yeni politika, alışılmış komünist mücadele yöntemlerinden oldukça farklıydı.⁴⁴ Komintern’in bu kararına göre, geleneksel yöntemleri terkederek, sendikal ve gençlik örgütlenmelerini kaldırarak T.K.P. Komintern’den ayrılıp, C.H.P.’ye yakınlaşacak ve ona bağlı yasal örgütlerde faaliyette bulunacaktı.⁴⁵ Bu yeni karar T.K.P.’nin dağınık durumunu daha da artıran bir gelişme olmuştu ve nerdeyse fiilî anlamda T.K.P.’nin tasfiyesi anlamındaydı. Bu kararlar birlikte T.K.P., II. Dünya Savaşı yıllarına kadar ciddi bir parti faaliyeti yürütememiştir.⁴⁶

3. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Komünizm

Komintern’in aldığı yeni kararlar sonrası cepheyi genişletme politikası uygulayan T.K.P.’nin dağınık durumu, Şefik Hüsnü’nün Türkiye’ye dönmesi ile toparlanma eğilimi göstermişti.⁴⁷ Şefik Hüsnü, İçişleri Bakanlığı’nın

⁴³ İkinci Dünya Savaşı’na kadar mücadele taktiğinde çok önemli rol oynayan ve “Halk Cephesi” adı verilen bu teşebbüslerle komünistler, diğer kuvvetleri kendi arzuları doğrultusunda yönlendirebilmek ve kendi emelleri için başkalarını kullanmak yollarını denemişlerdir. Tek başlarına kalıp ezilmemek için eski ayrışmaları baskılamaya çalışmışlar, hattâ klâsik propagandalarına son vermişler, karşı çıktıkları rejimin ve kuvvetlerin halk arasında gayri memnuluk uyandıran davranışları üzerine gayretlerini yoğunlaştırmışlardır. (Aydın Yalçın, *Demokrasi, Sosyalizm ve Gençlik*, Ak Yayınları, İstanbul 1969, s. 94.)

⁴⁴ T.K.P. Birinci Sekreteri Zeki Baştuğmar, bu yeni politikayı şöyle özetlemiştir: “*Kominternin VII. Kongresi partimize yeni bir faaliyet devri açacak anahtarı verdi. Parti kendine yeni bir savaş yolu tayin etti; o zamanki İsmet İnönü hükümetinin, memleketin milli bağımsızlığına sosyal gelişmesine hizmet eden, memleketin ve halkın yararına olan bütün icraatında aktif olarak desteklenmesine karar verdi. Partiyeye bağlı gizli işçi sendikaları ve gizli Komünist Gençlik Teşkilâtı kaldırılarak üyeleri legal işçi ve gençlik teşkilâtlarına girmekle görevlendirildi. Sekterlikle (katı, kapalı tutum) mücadelenin olumlu sonuçları gerek işçi, gerekse gençlik hareketinde çok geçmeden kendini gösterdi. Sendika hareketinde sola doğru bariz bir kayma oldu. Legal solcu sendikalar ve sendika önderleri Türkiye işçi hareketinde önemli bir rol oynamaya başladılar. Gençlik hareketi canlandı. Gençliğin, özellikle üniversite gençliğinin inisiyatifi arttı. Evvelce aşırı nasyonalist çevrelerin etkisi altında olan bu hareketin yönü değişti. İlerici gençliğin sesi daha gür çıkmaya başladı.*” (“21 Ekim 1965’de Prag’da, ‘Barış ve Sosyalizm Problemleri’ dergisi Redaksiyon Heyeti tarafından tertiplenen Komünist Enternasyonalinin VII. Kongresinin 30-ncu yıldönümünü kutlama toplantısında Türkiye Komünist Partisi Birinci Sekreteri Yakub Demir yoldaşın okuduğu rapor”, *Yeni Çağ*, Sayı: 10, Ekim 1965, s. 861.)

⁴⁵ Burcu Ünalın Altaş, *Türk Solu’nda Ayrışma: 1920-1971*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013, s. 202.

⁴⁶ Y. Doğan Çetinkaya – M. Doğan Görkem, “TKP’nin Sosyalizmi (1920-1990)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol*, Cilt: 8, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 307, 311.

⁴⁷ İsmail Yalçın, *Komünist Cephe Eylemleri ve Taktikleri*, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara 1967, s. 41.

müsaadesiyle Türkiye'ye döndüğünde 1940 yılı içinde hemen askere alınmış, 1941 sonlarında ise sağlık sorunları nedeniyle terhis edilmiştir. Böylelikle memlekete dönüş yapmış olan Şefik Hüsnü, tekrar faaliyete geçmiş ve komünistlerin idaresini ele almıştır.⁴⁸

İlerleyen zamanda 15 Aralık 1946 tarihinde İstanbul Örfi İdare Komutanlığı'nın Şefik Hüsnü'nün evinde yaptığı arama sonucu, üzerinde “*Bir Tarihçe*” başlığını taşıyan rapor formatında bir yazı bulunmuştu. Moskova'ya gönderilmek üzere hazırlandığı anlaşılan bu rapor, T.K.P.'nin İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca uyguladığı ve uygulamak niyetinde olduğu önemli bilgileri ihtiva etmekteydi.⁴⁹

İkinci Dünya Savaşı öncesinde devletin yakın takibi altında kalan T.K.P., kadro ve örgütlenme açısından zayıf kalmıştı.⁵⁰ Savaş öncesinde Türkiye'de, etkinliklerini en aza indiren komünist hareketin, tek cephe çalışmaları kapsamında mevcut iktidarın kurumlarına sızma girişimleri istenilen boyutlarda olamamıştı. Savaşın başlamasıyla birlikte T.K.P.'nin hükümete karşı muhalefet etmesi Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ilişkilerini olumsuz etkileyebilir, bu da savaş öncesi Sovyetlerin dış politikasında sorunlar yaratabilirdi. Bundan dolayı da T.K.P. tüm enerjisini Türkiye'deki Alman yanlısı akımlarla mücadeleye harcamalıydı. Bu anlamda T.K.P. genel durumu daha çok antifaşist, Sovyet dostu bir çizgide tutmaya çalıştı⁵¹ Sınırlı faaliyetlere rağmen T.K.P., aydın ve öğrenci kesimi üzerinde propaganda çalışmalarını yürütmek amacıyla yasal sınırlar içinde kalmaya özen göstererek sol karakterde basılı yayın faaliyetlerinde bulundu. Bu ihtiyatlı tutumla birlikte T.K.P. kadroları, adındaki edebiyat

⁴⁸ Fethi Tevetoglu, *a.g.e.*, s. 503.

⁴⁹ Eski harflerle yazılmış olduğunu bildiğimiz bu rapor metninin orijinali veya kopyası muhtemelen devletin kurum arşivlerinde bulunuyor olsa da erişilememiştir. Raporun tam metni için bkz. Nejdet Sançar, *Gizli Komünist Belgeleri*, Afşin Yayınları, Ankara, 1966, s. 7-19.

⁵⁰ Savaştan önceki ve savaşın başındaki bu durumu Şefik Hüsnü, raporunda şöyle özetlemiştir: “*Harp başlangıcında durum şöyle hüülâsa edilebilir: Hükümet, teşkilâtlanma gayretlerine karşı esasen mevcut olan sıkı yasağı bir kat daha sıkıştırmıştı. Her türlü teşebbüs daha ilk hamlde önleniyor ve müteşebbisler tethiş (korkutma), tevkîf (tutuklama), nefy (sürgün) vesair suretlerle faaliyet edemez bir hale konuyordu. Amele sınıfı tam bir teşkilâtsizlik ve dağınıklık içinde bocalıyordu. Faaliyetsiz ve idaresiz bir tarzda sürünen tek tük meslek birlikleri de ortadan kalkmıştı. Küçük burjuvazi ve gençlik de aynı durumda idi.*” Nejdet Sançar, *a.g.e.*, s. 7.

⁵¹ Ali Ulvi Özdemir, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türk Solunun Dp ve Hükümet ile İlişkileri 1945-1946”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 55, Güz 2014, s. 186. Yürütülmesi düşünülen bu antifaşist mücadele savaşın başında Almanya ile Sovyetler Birliği'nin anlaşması üzerine etkili biçimde yürütülemedi. Sonuçta desantralizasyon (merkezden ayrılma) kararlarının uygulanmasıyla komünist hareketin yaşadığı dağınıklık, savaşın başında Almanya ile Sovyetler Birliği'in birlikte hareketi üzerine iyice artmış ve T.K.P.'nin etkili biçimde antifaşist tavır sergilemesini geciktirmişti. (Jacob M. Landau, *a.g.e.*, s. 146.)

ibaresine karşın, T.K.P.'nin gayriresmi organı niteliğinde olan *Yeni Edebiyat* gibi dergiler de çıkardı. Ancak 26 sayı çıkan bu dergi 1941'de toplatılıp, kapatıldı.⁵²

İkinci Dünya Savaşı başında komünist kadroların birçoğu Örfi İdare Komutanlığı tarafından Anadolu'ya sürgüne gönderilmişlerdi.⁵³ İkinci Dünya Savaşı başında komünist kadrolar ancak sınırlı sayıda kişi ile parti siyasetini devam ettirebilmişlerdir. T.K.P.'nin izlediği siyaset, savaş boyunca Sovyet Rusya'nın pozisyonları ile paralel hareket etmek şeklinde olmuştur diyebiliriz. Yine Türkiye'nin savaş süresince takındığı tavırların, Sovyet Rusya lehine olmasının, T.K.P.'nin hükümete bakış açısını belirlediğini söyleyebiliriz. Bu çerçevede savaşın başında Almanya ile Sovyetler Birliği'nin bir saldırmazlık anlaşması imzalaması, T.K.P.'nin daha ölçülü bir tavır almasında etken olmuştur. Bu duruma uygun olarak T.K.P. tarafından tarafsızlık siyasetini benimseyen Refik Saydam Hükümeti'nin desteklenmesi kararı alınmıştır.⁵⁴

⁵² Şefik Hüsnü bu gelişmeleri raporuna şu şekilde yansıtmıştır: “*İnkilâpçılar* (kendilerini yani komünistleri kastediyor) *harpten az evvel kabul etmiş oldukları yeni taktik mucibince, gizli teşkilâtlarını yok denecek dereceye icra etmişlerdi. Buna mukabil tasavvur edilen Halk Partisine ve Halkevlerine girmek işi, ancak çok küçük bir mîkyasta başarılı olmuştur. Bunların yegâne faaliyetleri münevver gençlik arasında umumi karakterde bir sol ajitasyon yapmaya ve bazı sol neşriyatı (gazete ve mecmua) desteklemeye inhisar ediyordu. Bizzat kendileri de edebi bir marksist mecmua çıkarıyorlardı. Bu mecmua, siyasi meselelere katıyen dokunmaksızın, hissîyata hitap eden bazı inkılapçı şiirler, marksist edebi tahliller, tarihi materyalist vulgarizasyon makaleciklikleri neşrediyordu. Bu kadarı bile, etrafında bir heyecanlı gençlik zümresinin toplanmasına ve harekete bazı kıymetli unsurlar kazandırmaya yaramıştı. Nihayet Hükümet bunu da çok gördü. Türü faşist mecmua ve risalelerin çıkmasına aldırış etmediği halde, Yeni Edebiyat'ı 1941 sonlarında kapattı. Ve muharirlerinden belli başlılarını Askerî Mahkemeye verdi.*” Nejdett Sançar, a.g.e., s. 7-8.

⁵³ Sıkıyönetim Komutanlığı aldığı karar sonrası, komünist olduğu bilinen birçok kişiyi İstanbul'dan Anadolu'nun farklı kentlerine dağıtırak ayırtmıştır. T.K.P. merkez komitesinden Mehmet Bozışık ve Halil Yalçınkaya'nın yanı sıra Arif ve Abidin Dino, Lütfü Erişçi, A. Kadir, Abidin Nesimi, Kerim Sadi gibi birçok kişi sürgünler arasında yer aldı. (Mithat Kadri Vural, “II. Dünya Savaşı Türkiye'sinde Sosyalistlerin Taktiği ve Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 39, 2019-Güz, s. 700-701.)

⁵⁴ Şefik Hüsnü, raporunda gelinen bu noktayı şöyle anlatmıştır: “*Bundan evvel amele ve gençlik arasında en müessir tahrikâtta bulunan bir sıra mücahitleri ve bunlar arasında bir kaç lideri, Örfi idare Komutanlığı, Anadolu içlerine neşretmişti. Böylece harbin ikinci senesi sonlarında, hareketin idarecilerinden ancak bir kaç kişi iş görebilecek bir durumda bulunuyordu. O sıralarda ilk defa bir SETA Platform (T.K.P. Merkez Komitesi) toplandı. Bu toplantıda o zamanlarda hükümetin tertip ettiği iç ve dış siyaset gözden geçirildi. Onu, faşist telâkki etmek ve hakkında tamamiyle menfi, muhalif bir hat takip etmek görüşü muvafık görülmedi. Esasen bu hükümetin serbest ticareti tahdit, fiyatlara sıkı kontrol vesaire gibi tedbirleri ve garp demokrasilerine tamamiyle dost bir siyaset gütmesi hasebiyle, kendisine mütemadiyen hücum eden yerli faşist hareketine muvazi bir duruma düşmekten ve kabine çekilecek olursa o sıradaki şartlara göre, yerine,*

1941 yılında Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması ve aynı zamanda Refik Saydam'ın vefatı ile bu destek sona ermişti. Yerine gelen Şükrü Saraçoğlu'nun ise Almanya'ya yakın bir siyaset izlemesi, T.K.P.'nin de siyasetini değiştirmesine neden olmuş ve 1943 yılına kadarki dönem, T.K.P. için oldukça verimsiz bir süreç olmuştur.⁵⁵ Savaşta Alman üstünlüğünün de etkisiyle Türkçü

daha ziyade Almanlara dost unsurlardan tamamıyla faşist temayüllü bir hükümetin geçmesi ve harici siyasette büsbütün müttefik devletlerden yüz çevirmesi muhakkak olduğundan, günün muayyen ve maddi şartlarına göre ve sol demokratik hareketin olgunlaşmaktan çok uzak bulunması dolayısıyla, inkılap hareketi için Refik Saydam hükümetinin iktidarda kalması bütün diğer ihtimallere müreccih görülmüştür. İnkılâp hareketi daimi surette onun yarım tedbirlerini ve sallantılarını tenkid etmek halk menfaatine ve demokrasi ve hürriyet lehine cesurane ve cezri tedbirler almaya kendisini zorlamak, kendi müstakil inkılâpçı siyasetini daima tebarüz ettirmek suretiyle ona karşı toleransı bir tavır idame edecek, çekilme meselesini ileri sürmekten sakınacaktır. Bu görüş ve bu hat, bazı yoldaşların itirazlarını ve bazı münakaşaları mucip olmuşsa da, sonunda ittifakla kabul edilmiştir.” Nejet Sançar, a.g.e., s. 8-9.

⁵⁵ Şefik Hüsnü, yeni hükümete bakışını ve sonrasındaki genel havayı raporunda şöyle anlatmıştır: “Fakat, az sonra Refik Saydam vefat etti. Yerine getirilen Saraçoğlu daha ilk icraatında, kendisini vurguncu ticaret burjuvazisinin ve zengin köylü toprak sahiplerinin mümessili olarak açığa vurdu. Ticareti yani vurgunculuğu, tamamıyla serbest bıraktı. Ardından Varlık Vergisi namı ile millî azınlıklar aleyhine bir soygun kanunu ile ırkçı-faşist cephesi ile sırttı. Halkın açlığı hesabına müteahhitlerin ve zengin ziraat müstahsillerinin kasalarına küçük tasarruf sahiplerinin karagün akçalarının akması sür'atlendirildi. Bu şerait altında, daha evvelki hükümet hakkındaki karar üzerinde durulamazdı. 1942 iptidalarına kadar olan devre, umumi olarak, kısaca şu satırlarla hülâsa edilebilir: Henüz, daha, yarı legal neşriyat imkânları mevcut olduğu için, yazı ile sistemli tarzda, Kemalizmin bu tereddidi emiş şekline ve burjuvazi inkılâbı kazançlarından gerilemeğe karşı mücadeleye girmiştik. Başta türlü bir faaliyet imkânına malik bulunmuyorduk. Tezahürler ve protestoları organize edecek derecede kuvvetli bir kadromuz yoktu. 1942 senesi içinde, faaliyetlerimiz daha ziyade legal neşriyat üzerine toplanmıştı. Ankara'da çıkan Marksist iki ciddi mecmuaya muntazaman rehberlik ettik. Bir taraftan da Tan gazetesinde umumi siyaset ve cihandaki harp safhaları hakkında günü gününe görüşlerimizi takip eden yazılar çıkmasını temine uğraştık. Bazen bunları bizzat kaleme alarak neşrettik. Hareketin merkez-i sikleti biraz münevver gençliğe doğru ağır basmağa başlıyordu. Zira rehber arkadaşlarımızdan ekserisi merkezden uzaklaşmış ve işçi sınıfı ile olan rabutalarımız oldukça gevşemiş bulunuyordu. Bir, bu sakatlıkları düzeltmek ve birde vurgunculardan faşist cereyan kuvvet alan serbest ticareti Saraçoğlu hükümetinin yarattığı durum ve millet arasındaki yeni sınıflaşma tezahürleri dolayısıyla siyasetimizi yeni baştan gözden geçirmek ihtiyacı başgösterdi. Yeni durumu kavrayan ve yeni şartlara uyan muayyen bir platform mevcut olmaması dolayısıyla faaliyette bocalamalar göze çarpıyor, harekete ilihak eden heyecanlı unsurlar tatmin edilmiyor ve teşkilâtî kadro arasında büyük bir temerrüç göze çarpıyordu. Nihayet 1943 baharında yeni Platform hazırlanması teklifi ortaya atıldı. Aynı senenin Ağustos ayında uzun uzadıya durum hakkında görüşüldükten ve proje üzerinde münakaşalar edildikten sonra, platform kat'i şeklini aldı. Bir kaç hafta zarfında teksir edilerek hareket merkezlerine ve belli başlı idarecilere dağıtıldı. Bu vesikanın muhtevası hakkında malûmat vermeden evvel şunu söyleyeyim ki, harp başlangıcındanberi ilk defa böyle derli toplu, bütün meseleler hakkında görüşlerimizi ve metalibimizi izah eden bir mufassal talimatın yapılması, tahminin çok üstünde bir

hareketlerin güçlenmesi ve hükümetin iç politikadaki faaliyetleri kontrol altında tutması, komünist kadroların hareket imkanlarını oldukça daraltmıştı. 1943 yılında, Alman ordularının savaşı kaybedeceğinin anlaşılmasıyla Türk iç siyaseti hareketlenmiş ve bu ortamda T.K.P., örgütünü İstanbul ve Ankara merkezli olarak tekrar canlandırmaya başlamıştı.⁵⁶ 1943 Haziranında T.K.P. merkez komitesi toplanmış, parti politikaları ile ilgili yeni kararlar alınmıştır. Buna göre parti, *“ilerici yurtsever güçlerle dayanışma halinde, faşizme ve vurgunculuğa karşı mücadeleyi”* yükseltmek için çağrıda bulunmuştur. Bunun anlamı, 1943 yılının sonlarına doğru Almanya'nın savaşı kaybedeceğinin anlaşılması üzerine savaşın başındaki tarafsızlık siyasetinin yerini, artık Sovyet Rusya yanında savaşa girme eğiliminin almasıdır. Bu doğrultuda bir yayın komitesi oluşturularak, Almanya'nın etkisinde ve desteğinde oldukları düşünülen “Türkçü-Turancı” dedikleri kesime yönelik legal yayın faaliyetine girişilmişti.⁵⁷ Bu amaca yönelik olarak Faris Erkman imzalı *En Büyük Tehlike* adlı broşürü yayınlanmıştır.⁵⁸ *Milli Türk davasına aykırı bir cereyanın içyüzü* alt başlığı ile yayınlanan bu broşür, “Türkiye'nin Almanya ile ittifak halinde savaşa girerek Türk halklarını Sovyet boyunduruğundan kurtararak büyük Türkiye çatısı altında toplanmasını savunan

canlandırıcı tesir husule getirdi. Bu tebliğ, büyük bir hoşnutlukla karşılanmakla kalmayıp aynı zamanda, harekete, hayret verici bir hız verdi.” Nejdet Sançar, a.g.e., s. 9-10.

⁵⁶ Baskın Oran, “İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye’de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt: XXIV, Sayı: 3, Eylül 1969, s. 260-263.

T.K.P.’nin 1943 yılındaki hareketliliğini artıran önemli gelişmelerden biri de, aynı yıl Komintern’in sona erdirilerek, ulusal partilerin bağımsızlığı yönündeki aldığı kararlarıdır. (Hermann Weber, *III. Enternasyonal 1919-1943 Belgeler*, (Çev. Ümit Kıvanç), Belge Yayınları, İstanbul 1979, s. 199.)

Şefik Hüsnü’nün bu devredeki tespitleri şu şekildedir: *“Bunun ardından yalnız hareketin mensuplarına mahsus olmak üzere poligrafla muvakkat bültenler yayınlanmağa koyuldu. Bunların her birinde o sıradaki en mühim siyasi mesele ve hadiselerden biri hakkında Fırkanın (T.K.P.) görüş tarzı etraflı bir tarzda tahlil ediliyordu. Bu da platformun velüd tesirini (yayın bolluğu) devam ettirmeğe yaradı. Böylece 1943 baharından 1944 baharına kadar olan sene, harp devresinin en verimli ve hareketimizin kredisini azami derecede yükselten bir sene oldu.*

Bu senenin sonlarında, halk arasında, memleketimizin müttelikler yanında harbe girmesi aleyhine şiddetli ve sistemli bir propaganda yapılıyor ve bu yolda hükümette müttelikler tarafından yapılacağı anlaşılan tekliflere mukavemet etmesi ve yaşanmaması için bir zemin ve ideoloji hazırlanıyordu. SETA, bu fırsatı, vaziyet almaksızın geçirmenin, bir hata olacağını takdir etti. Ve ileri sürülen harp aleyhindeki fikirlere karşı hareketimizin tenkidlerini ve müstacelen harbe gitmemiz lüzumu hakkındaki görüşlerini ihtiva eden bir beyanname kabul ve neşretti. Maateessif, bu beyanname, geniş mikyasta dağıtılmadı. Fakat, tesirsiz kaldı da denemez.” Nejdet Sançar, a.g.e., s. 10-11.

⁵⁷ Mithat Kadri Vural, “II. Dünya Savaşı Türkiye’sinde...”, s. 702.

⁵⁸ Faris Erkman, *En Büyük Tehlike: Milli Türk Davasına Aykırı Bir Cereyanın İçyüzü*, Ak-Ün Matbaası, İstanbul 1943.

Türkçü propagandanın içerdiği büyük tehlikeye” dikkat çekmek iddiasıyla yayınlanmıştı. Broşürde, Türkçülerin Alman propagandasına hizmet eder hale geldikleri ileri sürülerek, (Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Peyami Safa, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon, Emir Erkilet gibi şahsiyetler ile Bozkurt, Gök-Börü, Çınaraltı, Ergenekon gibi dergiler vurgulanarak) bu kişilerin ve yayınlarının geleneksel Türk dış politikasının sağlam ilkelerini çiğnediğini ve Türkiye’yi maceraya sürüklediğini iddia etmiştir.⁵⁹ Elbette kısa süre sonra broşürde adı geçen kişiler hemen cevap niteliğinde *Kızıl Faaliyet*, *Kızillar ve Sollar* gibi karşı broşürler kaleme alırlar.⁶⁰ Bu broşürlerde yer alan iddialara karşın T.K.P.’nin yayın komitesinin hazırladığı bir diğer broşür ise Suat Derviş imzalı *Niçin Sovyetler Birliği’nin Dostuyum?* adlı yayın olmuştur.⁶¹ *Kızıl Faaliyet* ile *Kızillar ve Sollar* dergilerinde adının geçmesi üzerine Derviş, bahsi geçen dostluğun ne kadar haklı ve doğru olduğunu sebepleriyle ispat etmek için bu risaleyi kaleme aldığını belirtmiştir.⁶²

1943-1944 yıllarında yürütülen bu hareketli propaganda süreci sonrasında yeni tevkifatlar başlamıştı. Şefik Hüsnü’ye göre bunun en önemli sebebi, başarı ile birlikte gelen tevbirli hareket etme davranışından uzaklaşmaktı.⁶³ 1944 yılı

⁵⁹ Baskın Oran, *a.g.m.*, s. 252; Mithat Kadri Vural, “En Büyük Tehlike” Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 18-19, Bahar-Güz 2009, s. 43-48.

⁶⁰ Mithat Kadri Vural, “II. Dünya Savaşı Türkiye’sinde...”, s. 702.

⁶¹ Suat Derviş, *Niçin Sovyetler Birliği’nin Dostuyum?*, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1944.

Şefik Hüsnü bu yayın faaliyetlerini raporunda şu şekilde vurgulamıştır: “Yine bu sıralarda gemi azya almış olan ırkçı faşist hareketine karşı da sistemli bir mücadele yürütülüyordu. Daha yaz iptidasında Türkçülük meselesinin iç yüzünü ilmi bir şekilde tahlil ve teşhir eden bir broşür “En Büyük Tehlike” namı altında legal olarak matbuat alemine sürülmüş, bunun büyük akisleri olmuş, Üniversite gençliği arasında büyük bir nefretli heyecan uyandırmış ve bu gençler arasında hareketimizin itibarı fevkalade yükselmiştir. Daha sonra Üniversiteliler arasında kurulan “Faşizm ve Vurgunculuk Aleyhinde Geniş Cephe” hareketinin muvaffakiyetini kısmen buna borçluyuz. Malûm olduğu üzere yine bu broşür Millet Meclisinde bir istizahı ve Hariciye Vekilinin kaçamaklı ve küstahça bir izahını mucip olmuştur. Bundan başka ırkçı Türkler aleyhindeki propagandaya muntazam bir tarzda, Ankara’da çıkan marksist mecmualarda (Sayılğan bu dergilerin “Yurt ve Dünya” ile “Adımlar” dergileri olduğunu belirtmiştir. Aclan Sayılğan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, İstanbul: Hareket Yayınları, 1972, s. 246.) ve *Tan Gazetesinde* devam edilmiş bu hücumlar ancak hükümetin müdahale ve yasakları ile zaman zaman inkıta uğramıştır.” Nejdet Sançar, *a.g.e.*, s. 11-12.

Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Sökmenster de, 1947 yılında T.B.M.M.’de Meclis kürsüsünden, komünizmin bir tarihçesini sunduğu hitabında, bu dergilerin Yurt ve Dünya ile Adımlar dergileri olduğunu belirtmiştir. (*TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt: 4, Toplantı: 1, Birleşim: 37, 29 Ocak 1947, s. 70.)

⁶² Suat Derviş, *a.g.e.*, s. 5.

⁶³ Bu durumu Şefik Hüsnü şöyle yazmıştır: “Bütün bu faaliyetler sayesinde hem de emekçiler arasında hareketin teşkilât temeli gereği gibi genişlemiş ve sağlanmış bulunuyordu. Bu muvaffakiyetler teşkilâtli

başında Ankara'da Yedek Subay Okulu öğrencilerinden birinin partinin gizli bülteni ile yakalanması, geniş çaplı tutuklamaları başlatmıştı. Bu tevkifler ve soruşturmalar sonunda, İstanbul ve Ankara Üniversitesinin bazı fakülteleri ile bağlantılar tespit edilmiş, İstanbul, Ankara, Karabük ile diğer bazı şehirlerdeki hücre yapılanmaları tespit edilerek, gizli çalışan parti örgütü tam anlamıyla olmasa bile büyük ölçüde ortaya çıkarılmıştı.⁶⁴ Ancak bu tevkifatta Şefik Hüsnü ortaya çıkarılmamış,⁶⁵ partinin merkez komite üyelerinden Zeki Baştumar⁶⁶ gibi önemli isimler ise dava sonunda beraat etmişlerdi.⁶⁷ Alman ordularının Doğu

arkadaşların güvenini hadden fazla arttırıyordu. Ve o nispette de, tedbirli hareket icaplarına riayetleri azaltıyordu. Sonradan anlaşıldığına göre Mart 1944 tevkifatına takaddum eden devrede, en kıymetli arkadaşlarımızdan birçoğu tecviz edilemeyecek birçok ulu orta hareketlerde bulunmaktan çekinmemişler ve kolayca önüne geçilebilecek teknik hatalar irtikâp etmişler ve gizlilik kaidelerini çok defa ayaklar altında çiğnemişlerdir." Nejdet Sançar, a.g.e., s. 12.

⁶⁴ Şefik Hüsnü raporunda 1944 Tevkifatını şu şekilde belirtmiştir: "*Bir taraftan da hareketin sür'atle inkişafı hükümetin dikkat nazarını çekmekten ve kendisini ürkütmemekten hali kalmıyordu. Bilhassa harp dışı kalmak ve sözde bitarafılığına ne olursa olsun muhafaza etmek kararlarına karşı yaptığımız şiddetli ve keskin tenkid ile hakim burjuva fırkasını pek ziyade kuşkulandırmış, nihayet kendi tedbirsizliklerimiz yüzünden ele geçirdikleri ipuçları sayesinde hareket içinde bilhassa faal rol oynayan unsurların mahrum edilmeleri kararlaştırılmış ve yüz kadar mücahit 10-15 gün gibi kısa bir müddet zarfında İstanbul, Ankara, Karabük ve diğer bazı şehirlerde toplanmış ve haklarında vahşiyane işkenceler tatbiki ile yapılan feci bir tahkikat açılmıştır.*" Nejdet Sançar, a.g.e., s. 12.

⁶⁵ 1944 Tevkifatının iddianamesinde partinin reisi Reşat Fuat Baraner olarak görünmekteydi. Ancak Reşat Fuat Baraner, T.K.P.'nin merkez icra komitesi sekreteri idi. Merkez komitesi sekreteri ve partinin başı ise, o zaman Şefik Hüsnü idi. 1944 tevkifatında nedense, Şefik Hüsnü, bu teşkilatta meydana çıkmadı ve mahkemeye verilmedi. Sayılğan'a göre bu Şefik Hüsnü'nün kamufle olmadaki başarısının bir sonucuydu. (Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s. 256-257.)

⁶⁶ Zeki Baştumar (1908-1973): Sürmene'de doğdu. Sovyet Rusya'da eğitim aldı. 1932 yılında T.K.P. Merkez Komitesi'ne alındı. Yeni Edebiyat, Söz, Adımlar gibi dergilerde yazı yazdı. 1932 ve 1944 yıllarında tutuklandı ama beraat etti. Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi Ankara İl Başkanlığı yaptı. 1946'da T.K.P. İcra Komitesi Sekreterliği'ne getirildi. 1951 Tevkifatında T.K.P. Merkez icra komitesi sekreteri olarak parti savunmasını yaptı ve on yıla hüküm giydi. Hapisten çıktıktan sonra, poliste verdiği ifadeler nedeniyle partiden uzaklaştırıldı. 1961 yılında S.S.C.B.'ye oradan da Doğu Almanya'ya geçti. T.K.P. Merkez Komite üyeliğine getirildi. 12 Mart'tan sonra yurtdışına kaçtığında T.K.P.'liler tarafından yoğun biçimde eleştirildi. Partiyle ilişkileri asgari düzeye indirildi. 1973'te öldü. (Atilla Akar, a.g.e., s. 18.) Zeki Baştumar ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Erden Akbulut, *Zeki Baştumar: Yaşam Öyküsü, Mektuplar, Yazılar*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2008.

⁶⁷ Zehra Aslan, "Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye'de İktidarların "Sol" Algısı (1923-1960)", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 51, Güz 2016, s. 179.

1944 Tevkifatına ilişkin iddianame ve mahkeme kararları için bkz. Rasih Nuri İleri (Der.), *Kırklı Yıllar-2: 1944 TKP Davası*, TÜSTAV, İstanbul 2003.

cephesinde Sovyet orduları karşısında durumunun değişmesi ile savaşın gidişatının Almanlar aleyhine gelişmeye başlaması sonrası 1944 tevkifatı derinleştirilemeden durdurulmuştu.⁶⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın değişen şartları, dış politikada olduğu kadar, iç politik gelişmeleri de doğrudan etkiliyordu.

1944 Tevkifatını takip eden süreçte T.K.P. yeni bir durum değerlendirmesi yaparak, yurtiçindeki her türlü sol eğilimli kesimle birlikte, iktidarda olan C.H.P.'yi de içine alacak şekilde *Demokrat Mücadele Cephesi* altında birleşme kararı almıştı. Bu noktada, C.H.P.'den de daha ziyade içeride gelişmeye başlayan muhalif kanadın daha tercih edilebilecek bir zeminde olduğu düşünülmekteydi.⁶⁹ 1944 yılında alınan bu yeni kararlar birlikte üniversite öğrencileri arasında propaganda ve teşkilatlanmasını artırmak isteyen T.K.P., *İleri Gençlik Birliği* (İGB) teşkilatını kurmuş, başına da son tevkifatta yer almayan, bir ara İstanbul Üniversitesi'nde asistanlık da yapan, T.K.P. gençlik bölümünün başkanı Mihri

⁶⁸ Aclan Sayılğan, *Soldaki Bitmeyen Kavga (Başlangıçtan TİP, III. Genel Kongresine Kadar)*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1970, s. 14.

⁶⁹ Geline yeni süreci Şefik Hüsnü raporuna şöyle yansıtmıştır: “*Tevkifatı takip eden safha esnasında, faaliyet zerre kadar sekteye uğramamış, bilâkis bundan dersler çıkarılarak kusurlu ve çürük taraflar ayıklanmış ve daha sarîh olarak geniş bir “Demokratik Savaş Cephesi” kurmak istikameti tutulmuştu. Tabiatıyla ilk haftalarda mahallî gurup ve teşekküllerle olan bağlantıların bir çoğu kopmuş, bazı kâfi derecede çeliklenmiş unsurlarda yılgınlık âlâmetleri görülmüş ve faaliyetten yan çizenler olmuştur. İdareci kadro mensuplarından, tedhiş ve tevkiften yakayı sıyırmış olanlar ve bunlar meyânında bir sene kadar evvel SETA işlerine alınmış genç bir mücahit (Sayılğan, bu mücahitin Mihri Belli ya da Zeki Baştımar olduğunu belirtmiştir. Aclan Sayılğan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, s. 247.) büyük yararlıklar göstermiş, evvelâ arkadaşlarının maneviyatını kuvvetlendirmeye ve sonra da yeni şartlara göre, harekete yeni bir veche vermeğe muvattak olmuşlardır. (...)*”

Faşizme karşı birleşmiş müttetik devletler haklarından bilhassa Tahran anlaşmasından beri göze çarpacak bir tarzda inkişaf eden bütün terakkiper anti-faşist gurup ve teşekküllerden mürekkep demokrasi ve kurtuluş cephelerini, takip ettikleri geniş müterakki millî birlik siyaseti gözönünde tutularak memleketimizde de her türlü sol temayüllü gurupları ve namuslu terakkiper yurtseverleri içine alacak ve hatta faşizme gönül vermiş ve yabancı faşist hükümetlerin ajanları ile düşüp kalkmış unsurların ve bilhassa Saraçoğlu gibi bu yolda en ileri gitmiş idarecilerin temizlenmek suretiyle, Halk Partisine de yer verecek faşizme ve vurgunculara karşı demokrat Mücadele Cephesi altında bir teşekkül yaratmağa çalışmak kararlaştırılmıştı. Bu teşebbüse girişilirken memleketteki soygun ve vurgunculuk ve rüşvet havası içinde yer yer bir takım ileri görüşlü muhalefet guruplarının teşekkül ettiği, halkı açlığa ve safalete mahkûm eden bu gidişe ön ayak olan ve bunu adeta teşvik eden Halk Partisinin ağır mes’uliyetlerine iştirak etmekten çekinerek bu partiye karşı hiç değilse Fırka mensupları arasında iki muhalif mihrakın mevcut olduğu, onun için zeminin olgunlaşmakta olduğunu gösterdiği, alınan kararda işaret edilmiştir.

Hareketin teşkilâtli kadrosunda bu mesele müdellel bir izahname ile tebliğ edilmiş, asıl ana gayelerimize her zamandan ziyade sadık kalmakla beraber önümüzdeki zafer ve barış hazırlıkları devresinde başlıca vazifemiz bu demokrasi cephesinin kurulmasına ve her çareye başvuruyla legaleşmesine çalışmak olduğu işaret edilmiştir.” Nejdet Sançar, a.g.e., s. 13-14.

Belli'yi⁷⁰ tayin etmişti. Belli ve Edebiyat Fakültesi öğrencilerinden Tahsin Berken, 19 Mayıs 1944 sabahı Süleymaniye Camii'nin minareleri arasına "Saraçoğlu Faşisttir" yazılı bir pankart asmaya çalışmışlardı.⁷¹ Bu olay, üniversite öğrencilerinin diğer komünist davaları ile birleştirilerek, İleri Gençlik Birliği Davası⁷² olarak başlamıştı. 1946'da neticelenen 55 kişilik dava sonunda, içlerinde Mihri Belli'nin de olduğu 7 kişi, 2 yıl diğer sanıklar ise daha düşük cezalara mahkum olmuşlardı.⁷³

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Şefik Hüsnü, T.K.P.'nin cephe stratejisini güncelleyerek, C.H.P. içinde kendini göstermeye başlayan

⁷⁰ Mihri Belli (1915-2011): Silivri doğumludur. 1935'te Amerika'da iktisat öğrenimi gördü. Ülkeye döndüğünde İstanbul Üniversitesi'nde asistan olarak çalıştı. Aynı yıllarda T.K.P.'nin gençlik seksiyonunun başına geçti. İGB davası sonunda cezası sona erdiğinde yurt dışına çıktı. 1950 yılında af yasasıyla birlikte yurda döndü ve T.K.P. merkez komite üyeliği yaptı. 1951 tevkifatında 7 yıl hüküm giydi. 1960 sonrasında Milli Demokratik Devrim tezleriyle bir akımın başını çekti. 12 Mart muhtırasıyla birlikte yurtdışına çıktı. 1974 affından sonra yurda döndü ve Türkiye Emekçi Partisi'ni kurdu. 12 Eylül'den sonra yeniden yurtdışına çıktı. 1996 yılından sonra ÖDP'ye katıldı. Daha sonra ÖDP'den ayrıldı ve SDP'yi kurdu. (İnönü Alpat, *a.g.e.*, s. 183-184.)

⁷¹ Mithat Kadri Vural, "II. Dünya Savaşı Türkiye'sinde...", s. 704.

⁷² İleri Gençlik Birliği ile ilgili soruşturma ve davaya dair bilgi için bkz. Rasih Nuri İleri (der.), *Kırklı Yıllar-3: 1945 İGB Davası*, TÜSTAV, İstanbul 2003; Mihri Belli, *İnsanlar Tamdım*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2013, ss. 249-259.

⁷³ Fethi Tevettoğlu, *a.g.e.*, s. 511.

Şefik Hüsnü, üniversite alanında yaşanan gelişmeleri raporunda şöyle ifade etmiştir: "*Bilhassa üniversite muhitinde hiç bir zaman hareketimize nasip olmayan küşayış ve sür'atli bir serpilme kaydedilmiş, üç ay gibi bir zaman içinde, 150'si teşkilatlı guruplara mensup olmak üzere 500 kadar genci şiarlarımız etrafında harekete geçirmek imkânı elde edilmiştir. Bunlar Eminönü Halkevi'nde faşist profesör İsmail Hakkı Baltacı'nın verdiği bir konferansı, itirazlar ve makûs tezahürlerle ihlâl ve dağılmaya mecbur etmek suretiyle, ilk muvaffakiyetlerinden birini elde etmişlerdir.*

Yine bu yeni talimatın tesiri ile 15 kadar vilâyetteki şubelerimiz veya sempatizan guruplarımız ile kesilmiş olan rabutamız da, son iki ay içinde kısmen tekrar tesis edilmişse de, arada, üniversite ve diğer yüksek mektep ve kolejlerdeki anti-faşist cephe mensuplarının hareketliliği polis takibatını üzerine çekmiş ve oktobr ayı içinde üniversite binası adeta polis haşiyeleri tarafından muhasaraya alınarak şüpheli sayılan bir çok gençler ve bu meydana teşkilatlı kadromuzda dahil bulunan bazı kıymetli mücahitler (50 kişiden fazla) sorguya çekilmiş ve tevkif olunmuştur. Bunların yakında İstanbul Örfî İdare Mahkemesinde muhakameleri olacaktır.

*En son olarak da Kayseri'de olan guruplara mensup bir kaç işçinin münhasıran sol temayüllü bazı legal neşriyatı okudukları dikkat nazarını üzerlerine çekmiş, bir çok incelemelerden sonra ora fabrikalarında çalışan 9 mütehassıs işçi hakkında tahkikat açılmış ve Ankara ile olan muhabere neticesinde bunların Ankara'ya sevki de oradaki inkılâpçıların davasına ithal edilecekleri haber alınmıştır." Nejdet Sançar, *a.g.e.*, s. 15-16.)*

muhalefetin de farkında olarak, yeni bir cephe çalışmasına girmeyi hedef almıştı.⁷⁴ Hükümete karşı bu yeni stratejisinde T.K.P., demokratik mücadele bilincinin öncüsü olmayı düşünmüştür. Şefik Hüsnü'ye göre C.H.P.'nin de bu yeni gelişen konjonktürü desteklemekten başka çaresi yoktur.⁷⁵ Ancak 1945'te kurulan milli muhalefet partileri, T.K.P.'nin bu öncülük düşüncesine imkan tanımadı. Bunun üzerine Şefik Hüsnü, 31 Temmuz 1945'te iktidarı karşısına alan ve muhalefeti de kendi havuzuna katmak isteyen *Milli Birlik Cephesi* olarak da anılan *İleri Demokratlar Cephesi* programını hazırlamıştı.⁷⁶ Gizli olarak tüm parti kademelerine *Vilayet komitelerine talimat* başlığıyla gönderilen bu programda, “*muhalefet partilerinin idarecileri olmaya aday olanların mümkün olduğunca sosyalist demokrasiye çekilmesi*” vurgusu da eklenmiştir.⁷⁷ Yine bu programın 25. maddesinde, S.S.C.B. ile sıkı bir dostluk ilişki kurmanın yanı sıra, bu ülkenin yüzde yüz güven duyabileceği kişilerden oluşan bir hükümetin işbaşına gelmesi gerektiği, cesaretle ifade edilmiştir.⁷⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ve sonrasında, iç ve dış siyasetteki gelişmeler, çok partili hayatın kapısını aralıyordu. Bu devirde T.K.P.'nin bu demokratik gelişmelerden faydalanma faaliyetleri, gözle görülür bir canlılık içine girmişti. Bu süreçte T.K.P., başta Tan Gazetesi olmak üzere basın alanında daha cesur yayınlara başlamak, legal komünist partilerinin kurulmasına yönelik çalışmalar, işçi kesimine yönelik propaganda çalışmaları ve bu eksende birçok işçi sendikalarının kurulması gibi faaliyetlere girişmişti.⁷⁹

⁷⁴ “*Son zamanlarda idare kadrosunda korkunç bir şekilde yayılmış olan rüşvet ve suistimaller ile bir kat daha ağırlaşan bu feci duruma son vermenin tek çaresi hükümeti, mazileri Hitlerci Almanlara uşaklık etmiş olmak ve Türk ırkıtlığı bataklığına düşmüş olmak lekeleri ile kirlenmemiş Atatürk inkılabına ve demokrasi prensibine bağlılığı şüphe götürmez daha namuslu ve değerli vatandaşlara bırakmaya mecbur etmektir. Bu gayeye kısa bir zamanda erişmek imkanı vardır. Zira pek muhtelif çevrelerde hoşnutsuzluk ve serbestçe içini dökmek ve toplamak ihtiyacı o kadar yayılmıştır ki; bütün bu savaş idarelerinin bir demokrat cepheye doğru akıp kabarmasını sağlamak, ortaya önünde durulmaz bir siyasi kuvvet çıkarmak için yeter. Böyle bir kuvvetle Halk Partisinin kendi varlığını tehlikeye koymaksızın kafa tutabileceği tasavvur bile edilemez.*” Nejdet Sançar, a.g.e., s. 18-19.

⁷⁵ “*Bir taraftan Halk Partisinin idare edici kadrosu, başta Saraçoğlu ve arkadaşları olmak üzere şüphe götürmez bir tarzda Sovyetlere alyehtar ve Londra'nın Sovyetler Birliği ile dostluk ve işbirliği siyasetine açıktan açığa hasımdır. Bundan ötürü, iki büyük Anglo-Sakson demokrasisi de Türk Hükümetinin ömrünü bir gün bile uzatmaya yardım etmek şöyle dursun, idare mekanizmasının demokralaştırılması hususunda nüfuzlarını kullanmak suretiyle içerdeki demokrat kuvvetler cephesini desteklemek zorundadırlar. Bunun da memleketteki tek fırka hakimiyetinin ve otoriter idarenin yıkılmasını ve Türkiye'de hakiki ve fiili demokrasi devresinin açılmasını çabuklaştıracağı besbellidir.*” Nejdet Sançar, a.g.e., s. 19.)

⁷⁶ Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s. 262.

⁷⁷ Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s. 268.

⁷⁸ İlhan Darendelioğlu, a.g.e., s. 131.

⁷⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt: 4, Toplantı: 1, Birleşim: 37, 29 Ocak 1947, s. 68.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, komünist faaliyetlere yönelik tutuklamalar T.K.P.'nin hareket alanını oldukça daraltmıştır. Daha çok sanat ve edebiyat alanlarında faaliyetlerde bulunulan bu dönemde, komünist kadrolar arasındaki anlaşmazlıklar kendisini göstermiştir. Komintern'in aldığı yeni kararlar sonrasında ise T.K.P., yasal örgütler içinde faaliyette bulunarak, geleneksel parti faaliyetlerini en aza indirgeyecektir.

Savaş başladıktan sonra, yurtdışında olan T.K.P. lideri Şefik Hüsnü'nün Türkiye'ye dönmesi ile komünist faaliyetler tekrar canlanma eğilimi gösterir. 15 Aralık 1946 tarihinde İstanbul Örfi İdare Komutanlığı'nın Şefik Hüsnü'nün evinde bulunduğu bir rapor, T.K.P.'nin savaş yılları boyunca ortaya koyduğu davranışlar ve faaliyetlere dair önemli bilgileri içerir. Buna göre, savaşın ilk safhalarında T.K.P. faaliyetlerini Türkiye'deki Alman yanlısı akımlarla mücadeleye harcayarak, antifaşist, Sovyet dostu bir eksende kalır ve yasal sınırlar içinde yayın faaliyetlerinde bulunur. Bu anlamda, T.K.P.'nin izlediği siyaset, savaş boyunca Sovyet Rusya'nın pozisyonları ile paralel bir çizgide ilerler. Savaşın başında Almanya ile Sovyetler Birliği'nin bir saldırmazlık anlaşması imzalaması üzerine T.K.P., tarafsızlık politikası izleyen Refik Saydam'ı destekler. Ardından 1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması ve Refik Saydam'ın yerine gelen Şükrü Saraçoğlu'nun da farklı bakış açısına sahip olması üzerine T.K.P.'nin de siyaseti değişir. Etkisiz bir sürecin ardından, 1943 yılında, Alman ordularının savaşı kaybedeceğinin anlaşılmasıyla T.K.P. örgütünü tekrar canlandırmaya başlar. Artık savaş başındaki tarafsızlık siyasetinin yerini, Sovyet Rusya yanında savaşa girme eğilimi almıştır. Bu doğrultuda antifaşist yayın faaliyetleri artırılır.

1943-1944 yıllarındaki etkili propaganda süreci sonrası yeni geniş ölçekli tutuklamalar başlar. 1944 yılındaki bu tevkifler ve soruşturmalar sonunda, üniversiteler ve şehir yapılanmaları ortaya çıkarılsa da, Şefik Hüsnü gibi partinin önemli isimleri ortaya çıkarılamamıştır. Başlatılan bu tevkifat, Sovyet orduları karşısında savaşın gidişatının Almanlar aleyhine gelişmeye başlaması sonrası derinleştirilemeden durdurulur. Takip eden süreçte T.K.P., öncesinde C.H.P.'nin tamamıyla içinde olduğu, sonrasında ise C.H.P. içinde oluşan yeni muhalif kanadın desteklenerek kendi siyasetlerinde buluşturmak niyetinde oldukları, farklı cephe siyasetleri geliştirir. Savaşın sonuna doğru ve sonrasında ise basın, sendika ve legal parti kurma gibi her alanda türlü girişimlerde bulunmaya gayret edilecektir.

KAYNAKÇA

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt: 4, Toplantı: 1, Birleşim: 37, 29 Ocak 1947.

“21 Ekim 1965’de Prag’da, ‘Barış ve Sosyalizm Problemleri’ dergisi Redaksiyon Heyeti tarafından tertiplenen Komünist Enternasyonalinin VII. Kongresinin 30-ncu yıldönümünün kutlama toplantısında Türkiye Komünist Partisi Birinci Sekreteri Yakub Demir yoldaşın okuduğu rapor”, *Yeni Çağ*, Sayı: 10, Ekim 1965, ss. 858-864.

“Türkiye Komünist Partisi Birinci Sekreteri Yakub Demir yoldaşın konuşması”, *Yeni Çağ*, Sayı: 9, Eylül 1965, ss. 761-769.

ADIVAR, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Çan Yayınları, İstanbul 1962.

AKAR, Atilla, *Bir Kuşağın Son Temsilcileri "Eski Tüfek" Sosyalistler*, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

AKBULUT, Erden (Der.), *1929 TKP Davası*, Tüstav Yayınları, İstanbul 2005.

AKBULUT, Erden ve TUNÇAY, Mete, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007.

AKBULUT, Erden, *Dr. Şefik Hüsnü Deymer: Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2010.

AKBULUT, Erden, *Zeki Baştumar: Yaşam Öyküsü, Mektuplar, Yazılar*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2008.

AKDERE, İlhan– KARADENİZ, Zeynep, *Türkiye Solu'nun Eleştirel Tarihi I*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 1994.

ALPAT, İnönü, *Popüler Türkiye Solu Sözlüğü: Solun Yüzyıllık Öyküsü*, Mayıs Yayınları, İzmir 2003.

ALTAŞ, Burcu Ünalın, *Türk Solu'nda Ayrışma: 1920-1971*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013.

ASLAN, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK, Ankara 1997.

ASLAN, Zehra, “Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye’de İktidarların “Sol” Algısı (1923-1960)”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 51, Güz 2016, s. 171-190.

ATASOY, Emel Seyhan (Der.), *1928 TKP Davası*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2008.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk Cilt: II (1920-1927)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

AZİZ, Rüstem (Der.), *Mustafa Suphi'ler: Şahsi Dosyası, Değerlendirmeler, Anmalar*, Sosyal Tarih, İstanbul 2009.

BELLİ, Mihri, *İnsanlar Tanıdım*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2013.

BENNINGSEN, Alexandre, “Marksizm Veya Panislâmizm Temmuz 1918, Sivil Savaşın Başlangıcında Milliyetçi Tatar Komünistleri Ve Rus Bolşevikleri”, (çev. Cezmi Eraslan), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, İstanbul 1994, ss. 147-160.

CEBESOY, General Ali Fuad, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.

COŞKUN, Atilla, *Nâzım'ın Siyasal Yaşamı ve Davaları*, Cem Yayınevi, İstanbul 2002.

- ÇAPANOĞLU, Süleyman, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, Pınar Yayınevi, İstanbul 1964.
- ÇETİNKAYA, Y. Doğan– GÖRKEM, M. Doğan, “TKP'nin Sosyalizmi (1920-1990)”, *Modern Türkiye 'de Siyasi Düşünce: Sol*, Cilt: 8, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 275-355.
- DARENDELİOĞLU, İlhan, *Türkiyede Komünist Hareketleri Cilt I*, Toprak Dergisi Yayınları, İstanbul 1962.
- DERVİŞ, Suat, *Niçin Sovyetler Birliği 'nin Dostuyum?*, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1944.
- ERGÜDER, Jülide (Haz.), *1927 Komünist Tevkifatı (İstanbul Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma)*, Birikim Yayınları, İstanbul 1978.
- ERKMAN, Faris, *En Büyük Tehlike: Milli Türk Davasına Aykırı Bir Cereyanın İcyüzü*, Ak-Ün Matbaası, İstanbul 1943.
- GÜNER, Ahmet, Vecdi Bürün, *Sosyalizm İhaneti*, Sırdaş Yayınevi, İstanbul 1976.
- GÜRSOY, Selçuk, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- HARRIS, George S., *Türkiye 'de Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975.
- HÜSNÜ, Şefik, *Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmalar*, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1977.
- İLERİ, Rasih Nuri (Der.), *Kırklı Yıllar-2: 1944 TKP Davası*, TÜSTAV, İstanbul 2003.
- İLERİ, Rasih Nuri (der.), *Kırklı Yıllar-3: 1945 İGB Davası*, TÜSTAV, İstanbul 2003.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrası Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)*, İmge Kitabevi, İstanbul 2008.
- KINAY, Adnan, *Dünya Komünist Partilerinin İcyüzü*, Emniyet Genel Müdürlüğü Önemli İşler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1967.
- LANDAU, Jacob M., *Türkiye 'de Sağ ve Sol Akımlar*, Turhan Kitabevi, Ankara 1979.
- LAQUEUR, Walter Z., *Communism and Nationalism in the Middle East*, Routledge and Kegan Paul, London 1961.
- ORAN, Baskın, “İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt: XXIV, Sayı: 3, Eylül 1969, ss. 227-275.
- ÖZDEMİR, Ali Ulvi, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türk Solunun Dp ve Hükümet ile İlişkileri 1945-1946”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 55, Güz 2014, ss. 177-242.
- ÖZGEN, Mahmut İhsan, *TKP ve Organize Gençlik Hareketleri*, 14 Mayıs Vakfı Yayınları, İstanbul 1982.
- ÖZTOPRAK, [İzzet](#), [TURAL](#), [Mehmet Akif](#), [SEVİM](#), [Ali](#) (Haz.), *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri (Bugünkü Dille)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.
- SANÇAR, Nejdet, *Gizli Komünist Belgeleri*, Afşin Yayınları, Ankara, 1966.
- SAYILGAN, Aclan, *Ansiklopedik Marksist Sözlük*, Otağ Yayınları, İstanbul 1976.

- SAYILGAN, Aclan, *Soldaki Bitmeyen Kavga (Başlangıçtan TİP, III. Genel Kongresine Kadar)*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1970.
- SAYILGAN, Aclan, *Solun 94 Yılı (1871-1965)*, Mars Matbaası, Ankara 1968.
- TEVETOĞLU, Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: I*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925 Cilt I*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1967.
- TURGUT, Hulisi (Der.), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- VURAL, Mithat Kadri, "En Büyük Tehlike" Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 18-19, Bahar-Güz 2009, ss. 39-53.
- VURAL, Mithat Kadri, "II. Dünya Savaşı Türkiye'sinde Sosyalistlerin Taktiği ve Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 39, 2019-Güz, ss. 693-714.
- WEBER, Hermann, *III. Enternasyonal 1919-1943 Belgeleri*, (Çev. Ümit Kıvanç), Belge Yayınları, İstanbul 1979.
- YALÇIN, Aydın, *Demokrasi, Sosyalizm ve Gençlik*, Ak Yayınları, İstanbul 1969.
- YALÇIN, İsmail, *Komünist Cephe Eylemleri ve Taktikleri*, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara 1967.
- YENİARAS, Orhan, *Atatürk'ün Kourduduğu Türkiye Komünist Partisi ve Kurtuluş Savaşı'nda Sol Hareketler*, Alter Yayıncılık, Ankara 2012.